

Сатаева С.Т.

**ТАЛАС АЙМАГЫНДА СОВЕТТИК БИЛИМ БЕРҮҮ
СИСТЕМАСЫНЫН ТҮЗҮЛҮШҮ ЖАНА КАЛЫПТАНЫШЫ
(XX кылымдын 20-30-жылдары)**

Сатаева С.Т.

**УСТРОЙСТВО И ФОРМИРОВАНИЕ СОВЕТСКОЙ СИСТЕМЫ
НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ТАЛАССКОЙ ДОЛИНЕ
(20-30-е годы XX века)**

S. T. Sataeva

**DEVICE AND THE FORMATION OF SOVIET EDUCATIONAL
SYSTEM IN TALAS VALLEY (20-30 years of XX century)**

УДК: 947.1 (575.2)

Бул макала совет бийлигинин алгачкы жылдарындагы (XX кылымдын 20-30-жылдары) социалисттик курулуштун маанилүү социалдык же маданий түзүмдөрүнүн бири Талас аймагында билим берүү системасынын түзүлүшү жана калыптанышы маселесине арналат. Калктын сабатсыздыгын жоюу, калкты илимге жана билимге тартуу билим берүү системасын түзүү жолундагы эң башкы милдеттерден болгон. Совет бийлиги бир бүтүн элге билим берүү системасын түзүү менен аймактагы билим берүү маселесин ырааттуу түрдө чечкен жана анын натыйжасында бала бакчалардан тартып ар түрдүү баскычтагы билим берүүчү мектептер пайда болгон. Советтик билим берүү системасы түзүлгөн күнүнөн тартып түздөн-түз агартуу комиссарларынын колунда болгон жана бул билим берүүнүн партиялык мүнөзүн аныктаган.

Негизги сөздөр: билим берүү, сабаттуулук, мектеп, мугалим, маданий курулуш, окуучулар, комиссариат.

Данная статья посвящена созданию системы народного образования в Таласской долине как одним из социальных и культурных преобразований советской власти в первые годы советской эпохи (20-30-е годы XX века). В пути создания системы народного образования стал вопрос о ликвидации неграмотности населения и привить населению тягу к знаниям. Советская власть решала вопрос об образовании в регионе системно, создавая целую систему народного образования, включающую различные структуры от детских садов до образовательных школ различной ступени. Народное образование с самого начала своего создания оказалась под непосредственным руководством комиссаров, что впоследствии определило партийный характер советской системы народного образования.

Ключевые слова: образования, грамотность, школа, учитель, культурное строительство, ученики, комиссариат.

This article is dedicated to creating system of national education in Talas Valley as one of the social and cultural pre-education of soviet power on first years of soviet age (20-30 years of XX century). In a way the creation of the public education system has been the question of the elimination illiteracy population and instill the desire for knowledge to the population. The Soviet government decided the issue of education in the region, systematically, creating a whole system of public education, including a variety of structures, from kindergartens to secondary schools at various levels. Education

since its inception, was under the direct supervision of the commissioners that later determined the party character of the Soviet system of public education.

Key words: education, literacy, school, teacher, cultural building, students, commissariat.

Социалисттик курулуштун шартында билим берүү маселеси мезгилдин башкы жана маанилүү маселесине айланган. Советтик Кыргызстанда билим берүү системасын түзбөй туруп, экономиканын көтөрүүгө, коомдун социалдык-саясий негизин түзүүгө, маданий курулушту ийгиликтүү жүргүзүүгө мүнкүн эмес эле. Билим берүү – социалисттик курулуштун маанилүү тармагы болгон. «Курулуш фундаментти куруудан башталса, ал эми социалисттик маданиятты куруу билим берүүдөн, кат-сабатсыздыкты жоюудан башталат жана ошол эле учурда бардык эле коомдун руханий маданиятынын зарыл жана элементардык негизи болуп эсептелет» [1].

Советтик билим берүү системасынын калыптанышы жана өнүгүшү, аны ишке ашыруудагы негизги проблемалар тууралуу көптөгөн илимий эмгектер жарык көрдү. Совет мезгилинин алгачкы жылдарындагы элге билим берүү системасынын түзүлүшү жана калыптанышы боюнча С. Данияровдун «Борьба Компартии Киргизии за всеобщую грамотность» [2], Г.Д. Жунушалиевдин «Культурная политика государства в Кыргызстане: этапы и пути реализации (вторая половина XIX конец 30-х гг. XX в)» [3], А.Э. Исмаиловдун «Кыргызстандагы советтик мектептердин тарыхы (1917-1957-жж.)» [4], С.С. Данияровдун «Культурное строительство в Киргизской ССР в годы довоенных пятилеток» [5] деген эмгеги эмгектери Кыргызстанда элге билим берүү системасынын түзүлүшү, сабатсыздыкты жоюу ишиндеги ийгиликтер жана кыйынчылыктар, эмгекчи массанын арасында маданий-агартуу иштеринин жүргүзүлүшү, улуттук интеллигенциянын кадрларынын пайда болушу маселелери чагылдырылат.

Жогорудагы авторлордун эмгектеринде Кыргызстандын аймактарында советтик билим берүү системасынын түзүлүшү жана калыптанышы маселеси Ысык-Көл, Нарын, Чүй (Пишпек), Ош аймактарынын мисалында гана көрсөтүлүп, Кыргызстандын

тарыхый жана маданий жактан обочолонгон Талас аймагы боюнча маалыматтар сейрек кездешет.

Советтик билим берүү системасын түзүү жолундагы алгачкы кадамдардын бири 1918-ж. апрелде Түркстан крайынын Эл Комиссарлар Советинде эл агартуу комиссариаты түзүлүп, жер-жерлерде элге билим берүү бөлүмдөрү иштей баштаган. Кыргызстанда коомчулуктун өкүлдөрүнөн элге билим берүү Советтери түзүлүп, мектептерде билим берүү иштери колго алынган. Эл агартуу ишин уюштуруу боюнча иштер иш жүзүндө Түркстанда Совет бийлиги орногон күндөн башталган.

Советтик билим берүү системасын түзүү жолундагы кийинки кадам Түрк республикаларынын өкмөтү элге билим берүүнүн бардык ишин жетекчиликке алуу үчүн бул күндөрү жумушчу, дыйкан жана аскер депутаттарынын Советтерине караштуу профсоюз, мугалимдер, ата-энелер жана окуучулардын өкүлдөрүнөн турган уездик жана шаардык элге билим берүүнүн Советин түзүү боюнча декреттери кабыл алынган. Буга ылайык жер-жерлерде мектепке чейинки, мектептен тышкары, мектептик билим берүү иштерин жүргүзүү максатында элге билим берүүнүн Советтери түзүлөт. Курамына Талас аймагы кирген 1918-ж. 24-апрелде Олуя-Ата уездинин мугалимдер союзунун жалпы чогулушунда элге билим берүүнүн уездик Советин уюштуруу максатында делегаттар шайланышат [5].

1918-жылы 21-майда Советтердин 5-съезди Түрк Республикаларынын Эл Комиссарлар Совети элге билим берүүнүн Советин жоюп, эл агартуу ишин агартуунун Эл Комиссарлар Советинин колуна өткөрүп берет. Түрк республикаларынын өкмөтүнүн курамында жергиликтүү областык, уездик эл агартуунун бөлүмдөрү иштей баштайт. Демек билим берүү баштан аяк түзүлгөн күнүнөн тартып адис мугалимдердин эмес, түздөн-түз комиссарлардын колунда болгон, натыйжада бул билим берүүнүн партиялык мүнөзүн аныктаган.

Аймактагы билим берүүнү совет бийлигинин алгачкы жылдарындагы алгачкы мектептердин мисалында карай турган болсок, Көк-Арык мектеби Талас өрөөнүндөгү совет дооруна ылайык билим берүүгө ыңгайлаштырылган алгачкы кыргыз мектептеринин бири болгон.

Бул мектепте агартуу иши 1917-жылдагы октябрь революциясына чейин эле башталган. Бала-чыккан өзөнүндө мечит ордуна уюшулган бул мектеп Кара-Ой айылдык кеңешинин аймагында уюшулган алгачкы мектеп болгон. Ал Чычкан башталгыч мектеби деп аталып, Турдукул Рахматулин мектеп башчысы болуп дайындалган. Ал Олуя-Атадагы орус тузем мектебинен билим алган ошол учурдагы эң билимдүү адамдардан эле. Мектепке келип иштей баштагандан эле жаштарга усулдук кеп кеңештерди айтып, жардам берип, мектептин түптөлүшүнө чоң эмгек жумшаган [6].

Талас кантонунун Бостерек болушунда совет бийлигинин биринчи жылдарында типтүү айылдык мектеби курулат. Мектептин ачылышы окуучулар-

дын ата-энелеринин, партиялык жана советтик кызматкерлеринин катышуусу менен өткөрүлөт. Мектептин ачылышына арналган митингте Талас аймагындагы биринчи советтик мектепке В.И. Лениндин ысымын берүүгө чечим кабыл алынган [4].

Кыргызстандын шартында советтик мектептерди түзүү боюнча эбегейсиз зор кыйынчылыктар турган. Бул кыйынчылыктар педагогикалык кадрлардын жетишсиздиги, кыргыз элинин турмушундагы көчмөндүк жана жарым көчмөндүк шарттар, революцияга чейинки мектептик жайлардын жоктугу, жаңы мектептердин окуу-материалдык базасын түзүүдө бир канча кыйынчылыктарга алып келген.

Билим берүү жаатындагы башкы маселе сабатсыздыкты жоюу иштеринин жүргүзүлүшү. Сабатсыздыкты жоюу боюнча жүргүзүлгөн иштердин натыйжасында кыргыз элинин басымдуу бөлүгү сабаттуу болду [7]. Талас өрөөнүндөгү жаштар жана сабатсыздыкты жоюу кыймылынын жигердүү катышуучусу Бекмолдо Эшимов өзүнүн эскерүүсүндө – “Элге билим берүү сабатсыздыкты жоюу боюнча Талас өрөөнүндө 1927-жылга чейин биринчи жана экинчи баскычтагы мектептер эски үйлөрдө, мечиттерде ачылып, айрым жерлерде коңшу республикалардан келген өзбек, казак, татар, орус жаштары сабак бере башташкан. 1927-жылы бул өрөөндө өкмөттүн эсебинен Көпүрө, Арал, Көк-Арык, Кырк-Казык, Орловка, Чалдыбар, Үрмарал мектептери курула баштаган. Алардын алды 1928-жылы күзгө пайдаланууга берилди. Ал имараттар Талас өрөөнүндөгү биринчи мектептер эле”, - деп жазат [8].

Улуттук мамлекеттүүлүгүбүздүн түзүлүшү советтик билим берүү системасынын калыптанышына жагымдуу шарттарды түзгөн. 1924-жылы октябрда Кыргыз автономиялуу облусу уюштурулган. КАОнун курамына Жети-Суу облусуна карап келген Каракол, Нарын, Олуя-Ата уездинин бир нече болуштугу, анын ичинде Талас өрөөнү ж.б кирген. КАО округдарга бөлүнгөн. Алыстыгына, мобилдүүлүктүн (транспорт, байланыш түйүндөрү ж.б.) жана экономикалык байланыштын жоктугуна карабастан Талас өрөөнү Бишкек округуна киргизилген. 1926-жылы февралда Кыргыз автономиялуу облусун Кыргыз автономиялуу советтик социалисттик республикага айландыруу жөнүндө токтом кабыл алынган. Бишкек округунун чегинде Чүй жана Талас кантондору уюштурулган. Талас кантону 5-болуштукка бөлүнүп, 60,6 калкы болгон [7]. Жаңыдан түзүлгөн Талас кантонунда жаңы турмуш активдүү улантыла берген. Агартуу, сабатсыздыкты жоюу иши колго алынган. Улуттук мамлекеттин түзүлүшү билим берүү системасынын түзүлүшү жана калыптанышы жолундагы негизги кадам болгон.

Каралып жаткан мезгилде коомчулуктун мектепке көрсөткөн жардамдары бир кыйла кеңири кулач жайган. 1925-жылы февраль айында Талас кантонунда комсомолдук ячейкалар жана “Кошчу” союзунун өкүлдөрүнүн катышуусу менен волостук жана аткаруу комитеттеринин кеңешмеси болуп өтөт. Бул кеңешмеде эл агартуу ишине жардам берүүнүн бир

айлыгын өткөрүүнү чечишет. Коомчулуктун кеңири катышуусу менен мектеп имараттары жана шаймандары ремонттолот. Ар бир мектепке жер тилкелери бөлүнүп берилген. Жергиликтүү партиялык жана комсомолдук комитеттер, “Кошчу” союзу бир айлык мезгилинде кооперативдик жана чарбалык уюмдардын мектептерди шефке алуу ишин уюштуруу боюнча кеңири компанияны жүргүзүшкөн [4].

Улуттук-мамлекеттик жактан өз алдынча бөлүнүп чыккандан кийин Кыргызстанда мектеп тармактары жана окуучулардын саны бир кыйла тез өсө баштайт. А.Э. Исмаилов “Кыргызстандагы советтик мектептердин тарыхы” деген эмгегинде мындай деп жазган: “Талас аймагындагы Боо-Терек кыргыз мектебин ачкан кезде элдин көпчүлүгү ага зор үмүттөрдү жүктөгөн. Чындыгында эле жаңылышбаптыр. Эгерде райондогу кээ бир мектептерде окуучулардын саны нормадан төмөн болсо, ал эми Боо-Терек мектебинде окуучулардын саны уламдан улам көбөйүүдө. Бул мектепке 50-60 чакырым алыстыкта жашашкан айылдардан балдар келип окуп жатышат. Бул маалыматты автор 1926-жылы 28-декабрында “Кедейлер жолу” газетасынан алган. Ошондой эле автор Талас кантонундагы Чычкан жана Кара-Суу мектептеринде жакшы окуу-материалдык база түзүлгөндүгүн, окуучулар сабакка толук катышып, сабакка жетишүүсү жогору экендигин белгилейт [4].

Ал кездеги чакан мектептерге балдар батпай калган. Өрөөндө 1928-1929-окуу жылында 15 кыргыз, 9 орус, 8 немис, 1 өзбек мектеби, бардыгы 33 мектеп болгон, анда 2024 бала окуган. 1928-1929-окуу жылында 1958 кишинин сабаты жоюлган. Орто мектептер Чалдыбар, Кырк-Казык, Грозный, Покровка айылдарында ачылган. 1928-1929-жылында өрөөндө 1958 кишинин сабаты жоюлган. Аймакта 1932-1933-окуу жылында 8 жаштан 15 жашка чейинки балдарды милдеттүү түрдө окутуу системасы киргизилгенде окуучулардын саны 5247ге жеткен.

Социалдык курамы: батырактардын балдарынын саны – 336, кедейлердин – 381, орто дыйкандардын – 589, жумушчулардын – 226, кызматкерлердин – 250гө жакын балдар билим алган [10].

Улуттук курамы төмөндөгүдөй: кыргыз - 2625, орустар - 433, украиндер - 662, немецтер - 414, башкалары - 115. 1931-1932-окуу жылында 2105 адамдын сабаты жоюлган. Ошол кездеги эсеп боюнча 300 парта, 29 шкаф, 28 үстөл, 35 класстык доска болгон [9, 65-б.]. Ушул эле жылдары аймак боюнча мугалимдердин саны 135 болгон, анын ичинен мугалимдердин улуттук курамы кыргыздар - 90, орустар - 22,

немецтер - 16, казактар - 3, татар - 1, украиндер - 3, болгон [9].

Жогоруда келтирилген сандык көрсөткүчтөрдөн, ошол мезгилдеги өрөөндүн мектептериндеги окуучулардын жарымынан көбүн кыргыз окуучулары түзгөндүгүн жана жумушчулардын, батрактардын жана кембагалдардын балдары окуучулардын 80% тен көбүн түзгөндүгүн көрөбүз. 1932-1933-окуу жылында 8 жаштан 15 жашка чейинки балдарды милдеттүү түрдө окутуу системасы киргизилгенде окуучулардын саны 5247 ге жеткен [7].

Талас аймагында алгачкы бала-бакчалар 1929-жылы уюштурула баштаган. 1930-жылы Талас шаарында 2 бешик үйү, Грозный, Чат-Базар, Кара-Ой айылдарында 20 орундуу бала-бакча ачылган. 1938-жылы Талас шаарында №1 бала-бакчасы ачылып, анда 3 жаштан 7 жашка чейинки 28 бала тарбияланган [7].

Совет бийлигинин калктын, өзгөчө жаш муундардын билим деңгээлин көтөрүүгө кылган аракеттердин натыйжасында 30-жж. аягында республикада жалпыга милдеттүү башталгыч билим берүү иши ийгиликтүү аяктаган. Мына ошентип Совет бийлигинин 20-30-жылдарында Кыргызстанда, анын ичинде Талас аймагында советтик билим берүү системасы түзүлүп калыптанган, сабатсыздык негизинен жоюлган болчу. Анын натыйжасында аймакта улуттук мамлекетибиздин өнүгүшүнө салым кошкон интеллигенциянын алдынкы катарлары бөлүнүп чыккан эле.

Адабияттар:

1. Исмаилов А.Э. Ленин и проблемы воспитания и образования. - Ф., 1974. - 105-бет.
2. Данияров С.С. «Борьба Компартии Киргизии за всеобщую грамотность». - Ф., 1980.
3. Жуношалиев Г.Д. «Культурная политика государства в Кыргызстане: этапы и пути реализации (вторая половина XIX конце 30-х гг. XX в)». - Б., 2005.
4. Исмаилов А.Э. «Кыргызстандагы советтик мектептердин тарыхы (1917-1957-жж.)». - Ф., 1963.
5. Данияров С.С. «Культурное строительство в Киргизской ССР в годы довоенных пятилеток». - Ф., 1963.
6. Акчал Атагулов. Көк-Арык. - Талас, 2009.
7. Талас облусу: Энциклопедия / башкы ред. А. Карыпкулов. - Б.: КЭнин Башкы ред., 1995.
8. Эшимов Б. Өмүр издери. - Б., 1993.
9. Талас облусунун архиви. Фонд 28, д.5, №10.
10. Талас облусунун архиви. Фонд 27, опись 1, №17.

Рецензент: к.и.н., доцент Исабаев Н.А.